

איך מספרים תהליך: מרב שין בן-אלון על העבודה על פרויקט "בית החולים היהודי"

אוצרת: ד"ר סמדר שפי

בית ליבלינג, תל אביב
19.4.25 - 16.1.25

לקריאה נוספת ולטקסט האוצרותי מאת ד"ר סמדר שפי, מוזמנים לעיין בקטלוג התערוכה.

בלב הפרויקט "בית החולים היהודי" נמצאים שני גופי תצלומים שמצאתי באינטרנט. התהליך החל עם גילוי תצלומים המתעדים את בית החולים בוורוצלב, פולין, לאחר סגירתו ב-2015. גוף תצלומים עכשווי זה, שבו נראים חללי בית החולים כשהם מרוקנים מאדם, חושף את ההיסטוריה המודרניסטית ומשהו סמוי מהעבר של המקום. התודעתי לתצלומים בעקבות "קול קורא" לתערוכה שתוכננה להתקיים בחלל זה ב-2019. ההצעה שהגשתי הייתה מבוססת על חיתוך וצילום מחדש של הדימויים לעבודת וידאו סייט ספסיפיק.

על אף שההצעה שלי לא התקבלה, החלטתי להמשיך לחקור את המקום – מקום שמעולם לא ביקרתי בו, שאין לי אליו קשר משפחתי. מה דחף אותי להמשיך? אולי הרצון לגעת, to reach out, למקום שאין אליו גישה; לעבר שאיני יודעת עליו דבר. הרצון להשלים חלק בפאזל הפנימי של הזהות שלי כישראלית שהמשפחה שלה הגיעה מאירופה, וההבנה שכ"דור שלישי", הניסיון שלי נועד להיכשל. לכן, הבחירה במקום שאין לי אליו "סיפור סבתא" אפשרה לי לשחק ולהרכיב מחדש את העבר - לא מתוך ניסיון לשחזר אותו היסטורית, אלא להיפך: כדי לשקף את מה שעלי לבנות בעצמי מתוך החלקים שאני מוצאת.

התחלתי ללמוד את ההיסטוריה המיוחדת של "בית החולים היהודי" שנפתח בגרמניה ונסגר בפולין. היסטוריה של המקום הנקרא בגרמנית *Das Israelitische Krankenhaus* שעבר לא רק את שבר המלחמה, אלא גם את השבר של שינוי השייך הגיאוגרפי.

במהלך תהליך מחקר שנמשך כמה שנים, אספתי מידע היסטורי ממקורות מגוונים – אישיים ודיגיטליים – ובהם עדויות של בני הדור השני ליוצאי ברסלאו וחומרים חזותיים הקשורים למוסד ולתקופה. העבודה עם חומרים אלו הובילה ליצירת מספר סדרות שחלקן לא נכללו בתערוכה הנוכחית.

אחד המקורות המרתקים שעלו בתהליך (הגעתי אליו דרך קישור ששלחה לי האוצרת) היה אלבום תצלומים שיצא לאור עם פתיחת בית החולים בברסלאו בשנת 1903. הספר, שנמצא למכירה באיביי, כולל תיעוד מקיף של המבנה והחזון שעמד בבסיס הקמתו. גוף תצלומים זה מציג מקום של קידמה ופרוגרסיביות – חזון של קהילה יהודית עשירה ומבוססת, שראתה את עצמה כחלק מן החברה הסובבת ושאפה לתרום לה.

אבל ההיסטוריה היתה פחות אופטימית, וב-1938 הנאצים השתלטו על בית החולים. לרופאים הבכירים ניתנה אפשרות לברוח; כל השאר – נשלחו למחנות. לאחר המלחמה המקום המשיך לפעול כבית חולים של עובדי הרכבת הפולנית עד לסגירתו לפני כעשור. כיום המקום עובר שיפוץ ועתיד להפוך לקומפלקס דירות יוקרתי.

ביצירה שלי אני עוסקת בתכנים של מגדר וטראומה תוך ביקורת על נרטיבים חברתיים מושתקים. הפרקטיקה שלי מגוונת וכוללת ציור, רישום, קולאז', סייט ספסיפיק, וידאו וכתביה.¹ בפרויקט הנוכחי אני מתמקדת במושג "סזורה"², על פי פרויד, מושג העוסק בשבר שיש אחריו המשכיות. תחושה שיש עבר, אבל העבר הזה קטוע. אין אליו גישה, אין אפשרות לחבר בין החלקים. אני מורידה את תצלומי האינטרנט, ומדפיסה אותם במדפסת ביתית. השלב הראשון הוא להפוך את "רוחות הרפאים" האלו לחומר שאני יכולה לפעול בתוכו. אני מטפלת במושג "סזורה" (מקור המונח במילה Scissors, מספריים) באופן קונקרטי ומטפורי; אני חותכת, הופכת, מזיזה, מניחה שכבות של ניירות, תקרה הופכת לרצפה ולהיפך. זו פעולה של הרכבת קולאז' אך היא אינה נעשית דרך הדבקה. אני מתעדת את הפעולה ובסיום העבודה, הניירות חוזרים לניילונים. יש דימוי, אין אובייקט. מתצלומי הקולאז', אני מתחילה לבנות את העבודות בתערוכה. במילים אחרות אפשר לומר שאת המספריים או הסכין אני מניחה "במערכה הראשונה".

בחדר המרכזי, שהיה הסלון של הזוג ליבלינג, אני מציבה עבודת וידאו דו ערוצית מותאמת חלל המתייחסת להכפלה המתקיימת בחדר זה. בעבודה זו אני לא רק מניחה את הקולאז'ים המצולמים זה בצד זה, אלא מרכיבה מהם חלל מדומיין הנוצר מתוך תנועת החיבור וההזזה של הדימויים בתהליך העריכה. זוהי הכפלה המתקיימת בחלל עצמו אבל גם בין שני החללים המרוקנים המשתקפים זה בזה: בית החולים ודירת הזוג.

הקשר לבית ליבלינג הוא קריטי כי מדובר במקום שנבנה על ידי יהודים שהגיעו לתל אביב מאותה תרבות של יהדות גרמניה (ביניהם רופאים חשובים). יהודים שבנו את הבניין מחומרי בנייה שקיבלו מגרמניה באמצעות "הסכמי ההעברה"³.

התערוכה ממוקמת בחלל התערוכות בקומה הגבוהה, שם התגורר הזוג ליבלינג שהיה חשוך ילדים. לאחר פטירתם הורישו את הבניין לעיריית תל אביב במטרה להופכו למרכז תרבות. לרוע המזל צוואתם לא מולאה כלשונה במשך שנים ורק לאחר ההכרזה של יונסקו על תל אביב "כעיר לבנה" - הוכרה החשיבות של שימור המקום.

ההחלטה המרכזית בשימור היתה לשמר את השכבות ההיסטוריות של הבניין שלא מתוך כוונה להחזיר אותו למצב שהיה כשנבנה. ההחלטה הזו היא חשובה ועקרונית מאוד עבורי ומשמעותה התייחסות לחלל כאל חלל "זוכר" שאינו "קובייה לבנה" שבה ההיסטוריה נמחקת עם כל תערוכה.

מכאן נולדה המחשבה שיש קשר בין החלל של בית ליבלינג לחלל בית החולים בברסלאו. הם לא רק חולקים אדריכלות מודרניסטית ואת ההיסטוריה של יהדות גרמניה, אלא גם את השאלה מה נשאר, מה נמחק, איך אפשר לעשות את החיבור אל העבר, לגעת במה שאין אליו גישה, להנכיח את השבר, ולספר סיפור של מקום מבלי להיות בו מעולם ומבלי לנסות לשחזר אותו היסטורית.

עבודת הוידאו, הפותחת את התערוכה והעבודה המרכזית בה, היא למעשה נקודת המוצא של תהליך העבודה על הפרויקט. כמו בתהליך עצמו, התנועה בחלל הדירה, נעה מההווה אל העבר.

בשני חדרי המגורים, הממוקמים בפאתי הדירה נמצאות העבודות "חדר הרופא הראשי" והעבודה "ארון הבגדים של הזוג ליבלינג" המבוססות על מקור התצלומים המופיע בספר לרגל פתיחת בית החולים.

¹ בערב בשם "סמפטום השבר" שהתקיים בתערוכה בבית ליבלינג ב 23.3.2015 הראיתי שלוש עבודות משלושה עשורים קודמים המתארים את המהלך המוביל לפרויקט הנוכחי. העבודה הראשונה "טבור" היא ציור בשמן על בד משנות התשעים. זו הנקודה שבה אני מתחילה לעסוק בסזורה (מבלי להכיר את המושג) בטבור כצלקת המסמנת את רגע הפרידה מהאם, בשבר שיש אחריו המשכיות המסומן בטראומה הנוכחת בגוף. העבודה השנייה היא התערוכה "לילה טוב שינה מתוקה" - הצבה תלויה מקום מתחילת שנות האלפיים שהוצגה בגלריה נחשון, קיבוץ נחשון וכללה הצבה בחלל בשילוב טקסטים שכתבתי שהובילו את תנועת הקהל בחלל דרך הסיפור האישי הנע בין אובדן האם להפיכה לאם. והתערוכה "חמישה קירות" שהוצגה ב 2015 בגלריה הקיבוץ לפני סגירתה והתייחסה לקירות הזוכרים דרך התייחסות לשתי תערוכות היסטוריות שהוצגו במקום ושיחזרו את עבודות אמני שנות השבעים. בפרויקטים אלו אני עוסקת בעקבות של אירוע טראומטי דרך חלל המהווה ארכיון של זיכרון לא מקוטלג שבדומה לגוף משמר את הטראומה של המעשים שנעשו בו.

² "בין החיים בתוך הרחם לבין הינקות המוקדמת ביותר יש המשכיות רבה יותר מכפי שהסזורה המרשימה של אירוע הלידה מאפשרת לנו להאמין" (פרויד, 1926). משפט זה עומד בלב המאמר "סזורה" מאת הפסיכואנליטיקאי וילפרד ביון, אשר פורסם בשנת 1977. במקור, המונח סזורה מתייחס לחתך המפריד בין מצבים או אירועים אשר נדמים כמופרדים באופן מוחלט זה מזה אך בפועל נמצאים על רצף המשכי. סזורה היא אמנם מרווח, הפרדה, אך מהותה היא בהיותה חלק מרצף המשכי של "יש" ו"אין".

³ במסגרת "הסכמי ההעברה" התאפשרה בשנות השלושים העברת הון יהודי מגרמניה הנאצית לארץ ישראל. בתמורה לא מלאה עבור הנכסים היהודים שנשארו בגרמניה הועברו לארץ חומרי בנייה שהגיעו בליפטים ושמשו לבניית בתים בישראל ביניהם בית ליבלינג.

כאן אני "נכנסת" לתוך חפץ אינטימי כמו ארון הבגדים שהשתמר, הופכת אותו לקופסת אור ושותלת בתוכו דימויים שהיו חלק מתכולת בית החולים, מהזמן שהוא היה "מלא" בחפצים, ברעיונות של קידמה, בתקווה. יש פה פעולה של חדירה אינטימית לגוף החלל. למקום מוצנע. ובאמת תוך כדי תהליך העבודה על התערוכה אני מגלה בתוך הארון, ארון סתרים נוסף, מתוכנן בגאונות מפליאה באופן שאין אפשרות למצוא אותו. מקום לשמירת תכשיטים, וסודות.

נושא הסודות מצית את הדמיון שלי ומתחבר לנרטיבים שעסקתי בהם בספרי האמנית שלי, הנובלות הגרפיות הדו - לשוניות "חמש רגליים" (2020) העוסק בחשיפתו של סוד משפחתי ובספר VENICE שיצא לאור ב-2023 ועוסק באירוע של תקיפה מינית.

אבל אלו אינם החפצים עצמם, אלא הבהוב שלהם. הם שברים, הם קטועים, הם תשלילים (נגטיב ש/ל) הם "רוחות הרפאים" שלי. החפצים היפים, הזוהרים, חוזרים כביכול למקומם, אך עצם הניסיון לחבר כבר נושא עימו את כישלון ההצלחה, והעבודה ממשיכה להנכיח את היעדרם.

בהיפוך לדימויי הווידאו, שבהם הדפסתי תצלומי צבע עכשוויים במדפסת שחור-לבן – בעבודה "חדר הרופא הראשי" (המבוססת על תצלום מתוך ספר פתיחת בית החולים) אני עובדת עם דימוי בן 120 שנה, שצולם במקור ללא צבע. את הדימוי הזה אני מדפיסה במדפסת צבע, בדיוק ברגע קריסת הדיו. התוצאה היא דימוי מפוקסל, מקולקל לכאורה. אני חותכת אותו ויוצרת בו הזזה או הזחה – פעולה שמערערת את היציבות של התמונה אך גם מחזיקה אותה.

אין כאן קולאז' במובן הקלאסי של המונח, שכן אין חיבור בין אלמנטים זרים; "מה שמחזיק את התמונה – זו התמונה עצמה", כפי שאומרת ד"ר טל פרנקל אלרואי. (מאמר שלה על עבודה זו יתפרסם השנה בכתב עת שפיט.)

הסדרה **Bild** – שפירושה "תמונה" בגרמנית – היא האחרונה שנוצרה בתהליך, ונולדה תוך כדי ההצבה עצמה. קדמה לה כוונה לשלב עבודות מסדרות קודמות, אך הן לא השתלבו נכון בחלל – וכך עלה הצורך ליצור סדרה חדשה. הסדרה כוללת 13 עבודות קטנות בגודל 17x17 ס"מ, המפוזרות בין חללי הדירה. כאן אני לוקחת את כל חלקי הפאזל – מגזרות הנייר שהצטברו לאורך הדרך. כמו מבט על שולחן עבודה בסוף היום, אני עורמת את המגזרות באופן אקראי, מצלמת אותן, ואז מחזירה את החומרים לשקית. גם כאן, כמו בשאר חלקי התערוכה, התהליך חשוף, ארעי, פגיע – ומהווה חלק בלתי נפרד מהעבודה עצמה.

אפילוג.

תהליך העבודה על התערוכה, שהחל ב-2019, אינו עוסק רק בשבר כתמה – אלא התהווה ממש בתוך תקופה של שברים דרמטיים: מגפה עולמית, הפיכה משפטית, מלחמות, המאבק להשבת החטופים, וחוסר ודאות מתמשך. ובכל זאת – לא רק שנולדה תערוכה – אלא גם הגעתי לבית החולים עצמו, או למה שנותר ממנו, בקיץ 2024. זה קרה בעקבות הפרויקט: הזמנתי לוורצלבתחילת עבודה על תערוכה חדשה, שתוצג שם בשנת 2026.